

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ОМОНІМІВ

Статтю присвячено аналізу еколінгвістичних досліджень української онімної лексики. Розглянуто різні фактори, які впливають на становлення української онімної системи крізь призму еколінгвістики. Значну увагу приділено працям українських науковців, які займаються вивченням онімів з точки зору естетики та культури мови, а також правописних норм. Виокремлено проблемні зони українського антропонімікону. Проаналізовано особливості еколінгвістики як науки.

За роки незалежності України пропріальна система української мови зазнала глибоких трансформаційних змін як якісного, так і кількісного характеру – вийшли з ужитку або переоцінено статус цілих типів власних назв, успішно нав'язуються модні онімійні стандарти, стали очевидними глобалізаційні впливи, чисельність окремих розрядів онімів зросла у десятки разів тощо. Такі процеси у сфері української пропріальної лексики як системи свідчать про втрату нею еколінгвального балансу.

При реалізації еколінгвального дослідження українського ономастикону посттоталітарної доби треба зважати, що українська мова здобула статус державної лише в 1989 р. Столітнє функціонування українського ономастикону в умовах бездержав'я мало згубний вплив на функціональну завантаженість українських онімів, а також спричинилося до усталення традицій іменування українців чи інших денотатів на українському етнокультурному просторі, зокрема в офіційних сферах, неукраїнськими власними назвами. Набуття українською власною назвою поліфункціонального статусу в умовах незалежної України відбувається в результаті мовної політики: одні аспекти реалізуються цілеспрямовано, а інші – стихійно. Вивчення мовної політики, за Е. Гаугеном, також належить до компетенції еколінгвістики [1: 43].

Еколінгвістика – це один із сучасних напрямків розвитку мовознавчої науки, що вивчає мовну сферу існування людини та суспільства, який сформувався на пограниччі соціального, психологічного та правового аспектів мовознавчих студій. Еколінгвістичний аналіз української пропріальної лексики посттоталітарної доби дозволяє оцінити стан окремих її субсистем у контексті середовища існування мовного колективу (нації, етнографічної групи, мешканців певного регіону або населеного пункту тощо).

Еколінгвістична проблематика, зважаючи на її актуальність та прикладну важливість, посідає важливе місце в багатьох працях з українського мовознавства. Прагнення мінімізувати негативний вплив культурно-соціального середовища на різні субсистеми української мови, зокрема онімійну лексику, породило спроби диференціювати нормативні та ненормативні оніми (наприклад, канонічні та неканонічні варіанти власних імен людей), які характерні для найдавніших праць з української лексикографії. Однак системне прагнення упорядкувати вживання численних народнорозмовних варіантів не лише власних імен людей, а й прізвищевих назв, прізвиськ, андронімів, патронімів тощо спостерігаємо в лексикографічних працях XIX ст.

Ще в граматиці О. Павловського "Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочинѣніями" (1918) подано підрозділ "Имена даемые при крещеніи". Це перекладний українсько-російський словник особових імен та їх варіантів [2].

П. Білецький-Носенко не просто залучає до реєстру "Словника української мови" пропріальну лексику, а й розмежовує офіційні варіанти імен *Андрій (Ондрій), Антинь, Антипъ* від здрібніло-пестливих *Андрусь, Андрусенько, Андруня, Андруненько; Антось, Антосенько, Антоненко*, здрібніло-зневажливих *Андрісьць, Антинець*, а також андронімів *Андрі́ха, Антониха, Антипи́ха* та патронімів *Андрійченко, Андріивна; Антоненко, Антонченко, Антонивна; Антипенко, Антипи́вна* тощо [3: 44–45].

На поч. XX ст. Б. Грінченко, глибоко усвідомлюючи важливість нормалізації українського національного іменника, долучає до "Словаря української мови" додаток "Хресні імена людей", де спеціально наголошує, що "часто імена, які за формою є здрібнелими, у народі вживаються як основні".

Це, наприклад, *Грицько, Харько, Химка* та ін. Щоб відзначити це, всі такі імена подано як основні, незважаючи на їх форму [4: 548]. Б. Грінченко, як зазначає Л. О. Белей, першим в історії української мови подав сформований на серйозних наукових засадах національний реєстр імен, виокремивши так звані "основні", або офіційні їх варіанти, та ретельно описавши конотації й стилістичні можливості інших українських народнорозмовних іменних варіантів. Важливо, що при творенні національного реєстру українських іменних варіантів Б. Грінченко спирався на майже тисячолітню традицію побутування християнських імен в українській мові та до числа "основних" включив самотутні й колоритні неканонічні іменні варіанти, широко вживані на українських землях [5: 59]. Напр.: *Андрух, Анниця, Артюх, Бенедь, Вавро, Варка, Васюта, Вівдя, Володар, Вустя, Галка, Гальшика, Ганка, Ганько, Гапка, Горпина, Горпиниця, Григор, Грицько, Гурко, Габро, Генця, Данько, Демко, Дорко, Дорош, Зінець, Зінька, Зінько, Ілаш, Ілько, Івахно, Ісько, Ісько, Йовтух, Йосип, Калина, Карпо* та ін. [6: 548–563].

Як вельми успішну спробу нормалізації українського ономастикону можна розглядати "Український стилістичний словник. Підручна книга для вивчення української літературної мови" (Львів, 1924) Івана Огієнка [7]. До реєстру цього словника включено не лише антропоніми, а й топоніми (*Бесарабія, Боршпіль, Бровари*,

Вавилон, Візантія, Винниця, Вірменія, Галичина, Гадяч, Костянтинопіл, Крем'янець та ін.), теоніми (Іегова, або Єгова), власні назви релігійних свят (Великдень, Різдво), причому автор не обмежується лише традиційними народнорозмовними варіантами онімів, а й піддає лексикографічному опрацюванню численні чужомовні власні назви – античного походження – грецькі, латинські (Афіни, Афон, Борисфен, Везувій, Есхил та ін.), слов'янські (Баторій, Батюшков, Бибинов, Городно, або Гродно та ін.) романські (Беренже, Бендери, Буало, Дон Кіхот, Іспанія, Робінзон та ін.), германські (Бетховен, Гамбург, Голандія, Гренландія, Дюсельдорф та ін.), давньоєврейські (Вифанія, Вифлеєм, Вифсаїда, Гологофа, Гоморра, Єрихон та ін.) [8] тощо.

Уже в пострадянський період побачили світ два словники імен українців проф. Л. О. Белея – "Ім'я для дитини в українській родині" та "Як тебе (на)звати?", еколінгвістичний аспект яких опрацьовано досить ґрунтовно, оскільки кожне з видань містить окремі розділи "Законодавчі акти, що врегульовують присвоєння та зміну власних імен громадян України [9: 49–53]" й "Українське та міжнародне законодавство у сфері функціонування власних імен [10: 60–280]", у яких подано витяги конкретних правових норм українських (і міжнародних) законодавчих актів та відомчих інструкцій. Окрім правових аспектів, українські словники імен кін. ХХ – поч. ХХІ ст. сприяють підвищенню рівня естетики українських імен, оскільки пропагують як самі традиційні українські іменні варіанти імен, так і апробовані часом мотиви їх надання. Позитивно, що автор аргументовано аналізує негативні аспекти впливу модних тенденцій, глобалізації, а також спроби надмірної ідеологізації українського іменника.

П. П. Чучка, автор історико-етимологічного словника "Прізвища закарпатських українців", незважаючи на діахронний підхід при інтерпретації близько 1150 закарпатоукраїнських прізвищ, не обходить увагою й еколінгвістичні аспекти функціонування цього антропонімного класу. У вступній частині ужгородський вчений окремо розглядає такі важливі проблеми, як "Прізвище /.../ та його правовий статус", "Правопис і відмінювання прізвищ". Детальне вивчення історії прізвищ закарпатських українців дозволило проф. П. П. Чучці виявити генезу, як правило екстралінгвальну, ненормативних варіантів. Адже, як справедливо зазначає вчений, "прізвища закарпатських українців не становлять якоїсь особливої системи з власними нормами орфографії та словозміни. /.../ Однак регулюванням їх правопису, зокрема приведенням їх написання у відповідність українській вимові, досі системно ніхто не займався. Під час юридичної кодифікації прізвищ ці знаки, як відомо, записували здебільшого латинською, після того німецькою, угорською, чеською, відтак знову угорською, і лише у ХХ ст. їх почали записувати російською та українською мовами, котрими писарі як слід не володіли. У такий спосіб для багатьох прізвищ на Закарпатті виникло по кілька графічних варіантів..." [11: ХХLVI].

Однак професор П. Чучка не обмежується лише констатацією проблем із нормалізацією структури прізвищ закарпатських українців, а й пропонує засоби їх розв'язання. Зокрема він критикує як чинний "Український правопис", так і "Проект найновішої редакції Українського правопису", які "жодним словом не згадують, як записувати українські прізвища з діалектними рисами – зберігати ці риси чи підганяти відповідні прізвища під якусь загальнонаціональну орфограму" [236: ХХLVI–ХХLVII]. Отже, ці актуальні проблеми вживання сучасних прізвищ українців мають знайти своє розв'язання у новій редакції "Українського правопису".

У дослідженнях українських ономастів еколінгвістична проблематика присутня, однак, як правило, українські дослідники її торкаються принагідно, при розв'язанні інших завдань. Неосновний характер україністичних еколінгвістичних студій аж ніяк не применшує здобутків учених у цій галузі, хоча, треба наголосити, що донедавна такі дослідження кваліфікувалися виключно як студії з культури української мови.

Отже, українська мовознавча наука завжди приділяла значну увагу проблемам кодифікації пропріальної лексики, зокрема тих її розрядів та класів, що функціонують у різних стилях української літературної мови. До початку ХХІ ст. такі дослідження велися, як правило, у рамках студій з культури української мови. Здобуття українською літературною мовою статусу державної, а також глибокі трансформаційні процеси посттоталітарної доби спричинили появу нового напрямку досліджень – еколінгвістичних, що покликані вивчати пристосування мови чи окремих її субсистем до умов функціонування в оновленому соціальному середовищі.

До концептуальності еколінгвістики входить вивчення взаємозв'язку мови (мов) або їх окремих субсистем і середовища, тобто мовного колективу. Важливе значення для спрямування еколінгвістичних студій має понятійне наповнення терміна середовище, під яким часто розуміють чинники суспільно-політичні, культурні та природні, а також встановлення детермінованості між змінами мовними та змінами у середовищі або ж пристосування мови чи окремих її субсистем до нового середовища. Сучасну еколінгвістику цікавить не лише мова в середовищі, але й роль мови або навіть окремих її субсистем на розвиток мовного колективу.

Попри те, що перші власне еколінгвістичні праці з'являються лише у другій половині ХХ ст., в українському мовознавстві окремі аспекти досліджень простежуються в лексикографічних працях середини ХІХ – поч. ХХ ст. В умовах незалежної України вивчення еколінгвістичної проблематики допомагає не лише повніше описати взаємодію мови або окремих її субсистем та середовища, а й виявити зони з порушенням еколінгвальним балансом, що має важливе значення при виробленні національної мовної політики. Українська мовознавча наука завжди приділяла значну увагу проблемам кодифікації пропріальної лексики, зокрема тих її розрядів та класів, що функціонують у різних стилях української літературної мови. До початку ХХІ ст. такі дослідження велися, як правило, у рамках студій з культури української мови. Здобуття українською літературною мовою статусу державної, а також глибокі трансформаційні процеси посттоталітарної доби спричинили появу нового напрямку досліджень – еколінгвістичних, що покликані вивчати пристосування мови чи окремих її субсистем до умов функціонування в оновленому соціальному середовищі.

Еколінгвістика, до компетентності якої зараховують вивчення взаємозв'язку мови (мов) або їх окремих субсистем і середовища, тобто мовного колективу. Важливе значення для спрямування еколінгвістичних студій має понятійне наповнення терміна середовище, під яким часто розуміють чинники суспільно-політичні,

культурні та природні, а також встановлення детермінованості між змінами мовними та змінами у середовищі або ж пристосування мови чи окремих її субсистем до нового середовища. Сучасну еколінгвістику цікавить не лише мова в середовищі, але й роль мови або навіть окремих її субсистем на розвиток мовного колективу.

Попри те, що перші власне еколінгвістичні праці з'являються лише у другій половині XX ст., в українському мовознавстві окремі аспекти досліджень простежуються в лексикографічних працях середини XIX – поч. XX ст. В умовах незалежної України вивчення еколінгвістичної проблематики допомагає не лише повніше описати взаємодію мови або окремих її субсистем та середовища, а й виявити зони з порушеним еколінгвальним балансом, що має важливе значення при виробленні національної мовної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Haugen E. The ecology of Language / E. Haugheh. – Stendford, 1972. – 211 p.
2. Павловський О. Граматика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/rizne/slovpav10.htm#krest>.
3. Білецький-Носенко П. Словник української мови / П. Білецький-Носенко. – К. : Наук. думка, 1966. – 423 с.
4. Словарь української мови : у 4 т. / [за ред. Б. Грінченка]. – К., 1907–1909. – Т. 4. – 1909. – 563 с.
5. Белей Л. Українські імена колись і тепер / Л. Белей. – К. : Темпора, 2010. – 128 с.
6. Словарь української мови : у 4 т. / [за ред. Б. Грінченка]. – К., 1907–1909. – Т. 4. – 1909. – 563 с.
7. Нуждак Л. "Український стилістичний словник" Івана Огієнка як успішна спроба нормалізації українського ономастикону : [зб. наук. праць] / Л. Нуждак // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2009. – Вип. 13. – С. 76–78.
8. Огієнко І. Український стилістичний словник. Підручна книга для вивчення української літературної мови / І. Огієнко. – Львів, 1924. – 496 с.
9. Белей Л. Ім'я для дитини в українській родині : [словник-довідник] / Л. Белей. – Ужгород : Просвіта, 1993. – 116 с.
10. Белей Л. Як тебе (на)звати? / Л. Белей. – Харків : Фоліо, 2010. – 280 с.
11. Чучка П. Прізвища закарпатських українців : Історико-етимологічний словник / П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с. – [С. XLVIII].

REFERENCES (TRANSLATED&TRANSLITERATED)

1. Haugen E. The ecology of Language [The Ecology of Language] / E. Haugen. – Stendford, 1972. – 211 s.
2. Pavlovskiy O. Gramatyka [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://litopys.org.ua/rizne/slovpav10.htm#krest>.
3. Beletsky-Nosenko P. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian Language] / P. Beletskyi-Nosenko. – K. : Naukova dumka, 1966. – 423 s.
4. Slovar ukrainskoi movy [Ukrainian Language Dictionary] : v 4 t. / [za red. B. Grinchenka]. – K., 1907–1909. – T. 4. – 1909. – 563 s.
5. Beley L. Ukrainski imena kolis' i teper [Ukrainian Names Now and Then] / L. Beley. – K. : Tempora, 2010. – 128 s.
6. Slovar ukrainskoi movy [Ukrainian Language Dictionary] : v 4 t. / [za red. B. Grinchenka]. – K., 1907–1909. – T. 4. – 1909. – 563 s.
7. Nuzhdak L. "Ukrainskyi stylistychnyi slovyk" Ivana Ogienka yak uspishna sprobа normalizatsii ukrainskogo onomastykonu" : [zb. nauk. prats] / L. Nuzhdak // Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznnavstva [Modern Problems of Linguistic and Literary Studies]. – 2009. – Vyp. 13. – S. 76–78.
8. Ogienko I. Ukrainskyi stylistychnyi slovyk. Pidruchna knyga dlia vyvchennia ukrainskoi literaturnoi movy [Ukrainian Stylistic Vocabulary. Apprentice Book for Learning the Ukrainian Language] / I. Ogienko. – Lviv, 1924. – 496 s.
9. Beley L. Im'a dlia dytyny v ukrains'kii rodyni [Name for a Child in the Ukrainian Family] : [slovyk-dovidnyk] / L. Beley. – Uzhgorod : Education, 1993. – 116 s.
10. Beley L. Jak tebe (nazvaty) ? [As you (to) name?] / L. Beley. – Kharkiv : Folio, 2010. – 280 s.
11. Chuchka P. Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsiv [Carpathian Ukrainian Surnames] : [istoryko-etymologichnyi slovyk] / P. Chuchka. – L'viv : Svit, 2005. – 704 s. – [S. HLVIII].

Матеріал надійшов до редакції 27.03. 2013 р.

Нуждак Л. В. Лингвокультурологические исследования украинских онимов.

Статья посвящена анализу эколингвистических исследований украинской онимной лексики. Рассмотрены различные факторы, влияющие на становление украинской онимной системы сквозь призму эколингвистики. Значительное внимание уделено работам украинских ученых, занимающихся изучением онимов с точки зрения эстетики и культуры речи, а также норм правописания. Выделены проблемные зоны украинских антропонимов. Проанализированы особенности эколингвистики как науки.

Nuzhdak L. V. Linguistics and Cultural Studies of Ukrainian Onims.

The article discusses the research of ecolinguistic Ukrainian removable vocabulary. The different factors that affect the formation of Ukrainian onomatologic system through the prism of ecolinguistics are considered. The special attention is paid to the works of Ukrainian scientists that have studied onyms in terms of aesthetics, cultural language and spelling rules. The problem areas of Ukrainian anthroponyms are singled out. The peculiarities of ecolinguistics as a science are analyzed.